

ZON VOOR IEDEREEN

SANDRA BECKERMAN
Tweede Kamerlid SP

SP

ZON VOOR IEDEREEN

INLEIDING 5

SAMENVATTING 6

1. PROBLEMEN

1.1 Energiearmoede 9

1.2 Kwaliteit van woningen 10

1.3 Nederland haalt klimaatdoelen niet 10

2. ONZE ALTERNATIEVEN

2.1 Collectieve zonnepanelen 15

2.2 Masterplan isolatie en woningverbetering 16

2.3 Aanpak energiearmoede 17

3. FINANCIËN

3.1 Eerlijke klimaatbelastingen 19

3.2 Opbrengsten eerlijk delen 20

4. CONCLUSIE 21

BESLISPUNTEN 22

LITERATUUR 23

INLEIDING

Op dit moment spelen er een aantal grote problemen gelijktijdig. De energierekening loopt op en steeds meer mensen hebben moeite die rekening nog te betalen. In 2030 leven naar schatting 1,5 miljoen huishoudens in energiearmoede (Schellekens et al., 2019). Tegelijkertijd zijn woningen vaak van te slechte kwaliteit. 1 op de 3 Nederlandse kinderen groeit op in een ongezond huis (Ten Teije, 2019). Maar liefst 28% van de Nederlandse huurwoningen heeft last van schimmel en vocht (WoON 2018). Een klimaatcrisis dreigt en Nederland slaagt er niet in om gestelde doelen om de opwarming tegen te gaan te halen. Inmiddels is Nederland zelfs het land in Europa dat de minste duurzame energie opwekt (Eurostat). Kortom: terwijl het kabinet er enerzijds niet in slaagt om klimaatdoelen te halen zorgt ze er anderzijds voor dat de ongelijkheid en zelfs de armoede groter wordt.

Dit kan en moet anders. De klimaatcrisis kunnen we alleen oplossen als we gelijktijdig de ongelijkheid aanpakken, zo concluderen wetenschappers in Nature (Rogelj et al., 2018). In dit plan formuleren we daarom onze rechtvaardige alternatieven. Wij stellen voor om alle geschikte daken van woningen vol te leggen met collectieve zonnepanelen. Daarmee kan (zeer waarschijnlijk) meer stroom worden opgewekt dan huishoudens nu gebruiken. Bovendien pleiten wij voor een masterplan isolatie en woningverbetering zodat we huizen duurzamer en prettiger maken om in te wonen.

Deze alternatieven betalen we door klimaatbelastingen eerlijk te maken, de fossiele steun te stoppen en de verhuurderheffing af te schaffen en deels te gebruiken voor verduurzaming. Hierdoor gaan grote vervuilers hun eerlijk deel betalen terwijl huishoudens en MKB worden ontzien. De opbrengsten van deze belastingen gebruiken we onder andere voor een klimaatrechtvaardigheidsfonds waaruit onze alternatieven worden betaald.

Met deze voorstellen zorgen we ervoor dat we energiearmoede stoppen, er voor alle huishoudens goedkope duurzame energie is, mensen een beter en zuiniger huis hebben, huishoudens zeggenschap krijgen over energie, uitstoot wordt aangepakt, we groene banen creëren en dragen bij aan het wel halen van klimaatdoelen.

SAMENVATTING

Problemen

Op dit moment spelen er een aantal grote problemen gelijktijdig. De energierekening loopt op en steeds meer mensen hebben moeite die rekening nog te betalen. In 2030 leven naar schatting 1,5 miljoen Nederlandse huishoudens in energiearmoede (Schellekens et al., 2019). Tegelijkertijd zijn woningen op dit moment vaak van te slechte kwaliteit. 1 op de 3 Nederlandse kinderen groeit op in een ongezond huis (Ten Teije, 2019). Maar liefst 28% van de Nederlandse huurwoningen heeft last van schimmel en vocht (WoON 2018).

Een klimaatcrisis dreigt en Nederland slaagt er niet in om gestelde doelen om de opwarming tegen te gaan te halen. Inmiddels is Nederland zelfs het land in Europa dat de minste duurzame energie opwekt (Eurostat). Het kabinet geeft meer geld uit aan het subsidiëren van fossiele brandstoffen dan aan klimaatbeleid. Terwijl grote vervuilers worden gepamperd betalen huishoudens en het MKB de rekening.

Kortom: terwijl het kabinet er enerzijds niet in slaagt om klimaatdoelen te halen zorgt ze er anderzijds voor dat de ongelijkheid en zelfs de armoede groter wordt.

SP Alternatieven

Dit kan en moet anders. De klimaatcrisis kunnen we alleen oplossen als we gelijktijdig de ongelijkheid aanpakken, zo concluderen wetenschappers in Nature (Rogelj et al., 2018). In dit plan formuleren we daarom onze rechtvaardige alternatieven waarmee we bovenstaande problemen gelijktijdig aanpakken.

Collectieve zonnepanelen

Op slechts 4% van de geschikte daken liggen nu zonnepanelen (Broersen et al., 2018). Met zonnepanelen op daken van woningen kan nu al -zo blijkt uit verschillende studies- tussen de 19 en 35 TWh jaarlijks opgewekt worden. Voor koopwoningen zou dat tussen de 12 tot 20 TWh zijn en voor corporatiewoningen 7 tot 15 TWh (Scholten et al., 2020).

Huishoudens gebruiken nu ca 21 TWh aan stroom op jaarbasis. Dat betekent dat zelfs uitgaande van de minst gunstige studie 92% van de hoeveelheid stroom huishoudens nu gebruiken met zonnepanelen op daken kan worden opgewekt. Maar de meeste studies laten zien dat met zonnepanelen meer of zelfs veel meer stroom opgewekt kan worden dan huishoudens nu gebruiken. Daar komt bij dat uit een nieuwe studie blijkt dat in 2050 zo'n 70 TWh zonnestroom per jaar kan worden geproduceerd op daken van woningen (Scholten et al., 2020).

De SP stelt niet alleen voor om zoveel mogelijk geschikte daken vol te leggen met zonnepanelen, maar ook om te zorgen dat gemeenten dit publiek kunnen maken. In verschillende landen wordt de de privatisering van de energievoorziening teruggedraaid, in Duitsland hebben bijvoorbeeld al 284 gemeenten weer publieke energie (Kishimoto et al., 2017, Becker, 2017). Het geeft huishoudens zeggenschap, zorgt voor goede banen en een lagere energierekening.

Masterplan isolatie en woningverbetering

De SP heeft al meermalen het voorstel gedaan om te komen tot een Nationaal Isolatie Programma om zo snel mogelijk zoveel mogelijk woningen te isoleren en te verbeteren. Wij willen 1,5 miljoen huur en koopwoningen aanpakken voor 2030. Het kabinet wil huishoudens laten lenen voor de verduurzaming van hun woning, wij stellen voor om een groot deel van de kosten te socialiseren. In Engeland doen ze dat al, mensen met een laag inkomen krijgen tot £10.000 (€11.000) mensen met een gemiddeld of hoger inkomen krijgen 2/3e van de kosten vergoed en betalen voor de verduurzaming maximaal £5.000 zelf (Government UK, 2020).

In totaal levert dit voorstel een extra reductie van 1,6 Mton broeikasgassen op. Over de gehele periode van 30 jaar zorgt het voor 33.000 tot 60.000 extra banen (fte) (Rooijers et al., 2020). Bovendien zorgt dit voorstel dat het comfort van de woningen verbetert, doordat schimmel en vochtproblemen worden opgelost en het binnenklimaat in de woning aangenamer wordt.

Aanpak energiearmoede

Met collectieve zonnepanelen en beter geïsoleerde woningen zorgen we dat de energierekening van huishoudens omlaag gaat. Maar er is meer nodig. Daarom stellen wij ook voor om de energierekening eerlijker te maken en huishoudens minder te belasten (en grootverbruikers meer). De huren van huizen met slechte energielabels worden bevroren of verlaagd. Huurders in de sociale en vrije sector krijgen het recht om verduurzaming af te dwingen. We beschermen huishoudens tegen energiebedrijven door colportage aan banden te leggen en bij failisementen krijgen gedupeerden hun geld terug. Gemeenten krijgen naast de mogelijkheid om hun eigen duurzame energievoorziening op te zetten ook de mogelijkheid collectief duurzame energie in te kopen voor mensen met een laag inkomen.

Voordelen SP plan

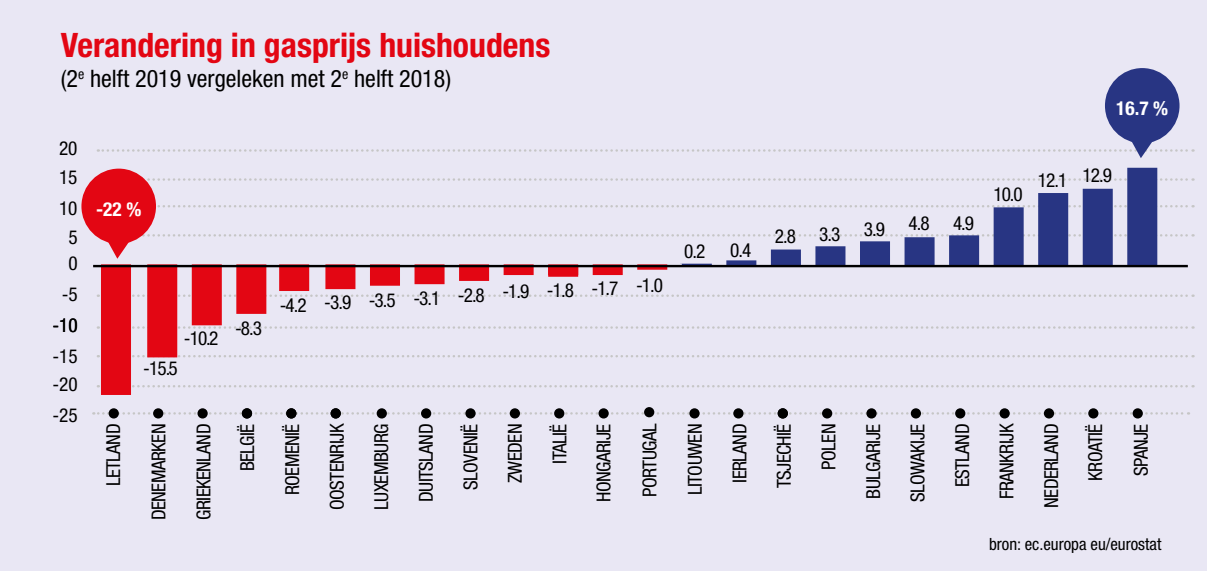
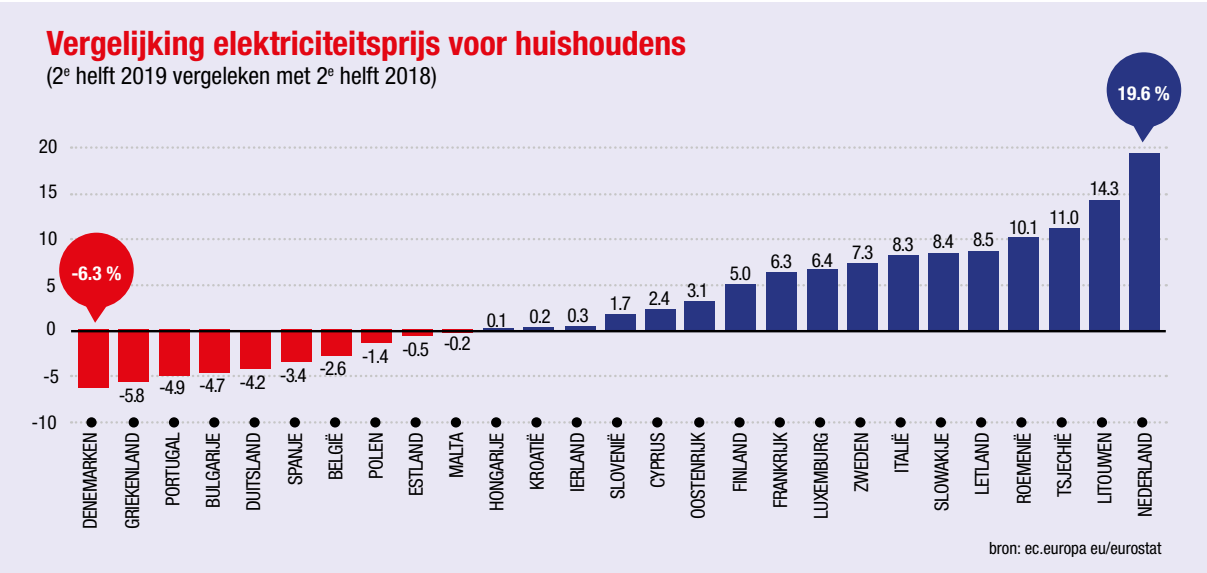
Met deze voorstellen zorgen we ervoor dat we energiearmoede stoppen, er voor alle huishoudens goedkope duurzame energie is, mensen een beter en zuiniger huis hebben, huishoudens zeggenschap krijgen over energie, uitstoot wordt aangepakt, we groene banen creëren en dragen bij aan het wel halen van klimaatdoelen.

Deze alternatieven betalen we door klimaatbelastingen eerlijk te maken en de steun die fossiele bedrijven nu nog krijgen af te bouwen. Hierdoor gaan grote vervuilers hun eerlijk deel betalen terwijl huishoudens en MKB worden ontzien. De opbrengsten van deze belastingen gebruiken we onder andere voor een klimaatrechtvaardigheidsfonds waaruit onze alternatieven worden betaald.

1. PROBLEMEN

1.1 ENERGIEARMOEDE

De afgelopen jaren is de energierekening in Nederland gestegen. De cijfers uit de tweede helft van 2019 laten zien dat Nederland ten opzichte van de tweede helft van 2018 de hoogste stijging van de stroomrekening had van heel Europa (Eurostat, 2020). Waar in Denemarken de elektriciteitsprijs met 6,4% daalde, steeg die in Nederland met 19,6% (figuur). Ook de gasprijzen voor huishoudens stegen flink. Een daling van 15,5% in Denemarken staat tegenover een stijging van 12,1% in Nederland.

De cijfers voor 2020 zijn nog niet bekend. Deze zullen gunstiger uitvallen; dit komt onder andere door een hogere heffingsvermindering (CBS, 2020a). Naar verwachting zal de energierekening de komende jaren verder stijgen. De overheid is voornemens de belasting op gas te verhogen en die op elektriciteit te verlagen (Klimaatakkoord, 2020). Nederland heeft nu al, na Denemarken, de hoogste belasting op gas van heel Europa (Eurostat, 2020). De gasprijzen in Nederland liggen daardoor nu al ver boven het Europees gemiddelde. De prijzen voor elektriciteit liggen op het Europees gemiddelde. De energierekening verschilt natuurlijk sterk per huishouden. Juist huishoudens die veel gas verbruiken, bijvoorbeeld doordat ze in een slecht geïsoleerde woning wonen of veel thuis zijn, gaan, als er niets aan de woning gebeurt, de komende jaren fors meer betalen. Mensen met lagere inkomens wonen ook vaker in een onzuinige woning dan hogere inkomens (Stuart-Fox et al., 2019).

De verwachting is dan ook dat het aantal mensen dat in energiearmoede leeft toe zal nemen. Schellekens et al., 2019) heeft becijferd dat in 2030 1,5 miljoen huishoudens in energiearmoede zullen leven. Dat zijn er 0,9 miljoen meer dan in 2018. Wel gaat dit onderzoek nog uit van de cijfers in het concept-klimaatakkoord. Andere studies komen op vergelijkbare, of iets hogere aantallen van mensen in energiearmoede. Zo becijferde Sia - met een iets andere definitie van energiearmoede dat in 2017 al 1 miljoen huishoudens in Nederland in energiearmoede leefde.¹ Zij constateren dat hier geen nationale politieke aandacht of beleid voor is.

1.2 KWALITEIT VAN WONINGEN

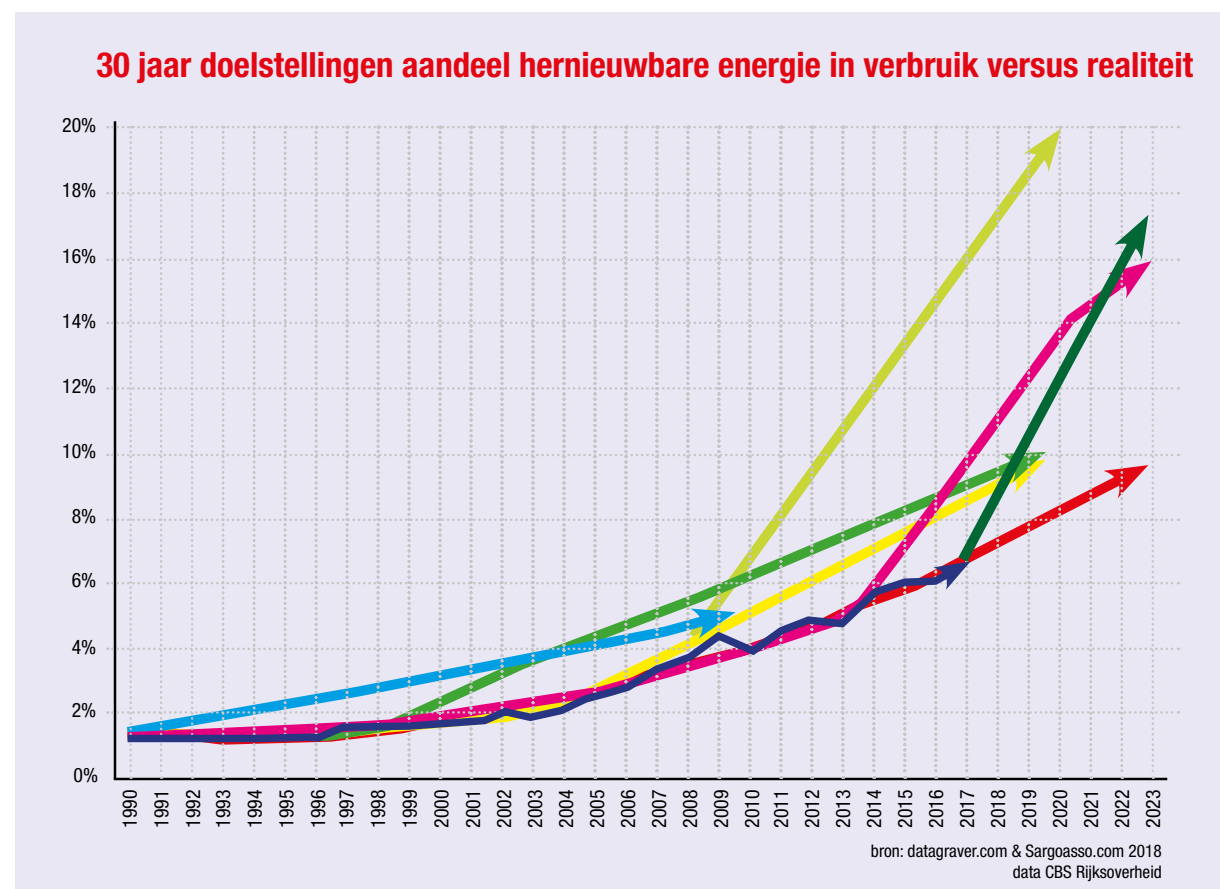
De kwaliteit van, met name, huurwoningen in Nederland staat onder druk. In 2019 bleek uit onderzoek dat 1 op de 3 Nederlandse kinderen opgroeit in een ongezond huis (Ten Teije, 2019). Ook uit de meest recente editie van het driejaarlijkse WoON onderzoek blijkt dit (2018). Zo woont 1 op de 5 Nederlanders (1,5 miljoen woningen) in een huis met vocht- en schimmelproblemen. Huurwoningen hebben hier vaak last van (28%) dan koopwoningen (12%). Van de oudere huurwoningen heeft zelfs 40% schimmel- en vochtproblemen. Schimmel- en vochtproblemen in woningen verhogen het risico op gezondheidsproblemen zoals het ontstaan of verergeren van astma, luchtwegklachten en luchtweginfecties (GGD-richtlijn, 2012, WHO, 2009). Uit het WoON onderzoek blijkt tevens dat sociale huurders steeds minder tevreden zijn over de kwaliteit van hun woning. Het percentage mensen dat de woning slecht onderhouden vindt, is in de periode 2012 – 2018 toegenomen van 18% tot 21%. Het percentage bewoners dat de woning goed onderhouden vindt, nam af van 67 tot 58%. Het SCP (2018) stelt ook dat koophuizen over het algemeen een flink hogere kwaliteit hebben dan huurhuizen. Corporatiewoningen scoren gemiddeld wat lager dan particuliere huurwoningen.

Het aanpakken van vocht- en schimmelproblemen en het uitvoeren van noodzakelijk onderhoud kan goed samen uitgevoerd worden met het verduurzamen van woningen. Er zijn grote verschillen in de mate van energiezuinigheid van woningen. Zoals hierboven reeds is geconcludeerd wonen mensen met lagere inkomens ook vaker in een onzuinige woning dan hogere inkomens (Stuart-Fox et al., 2019). Het aandeel woningen met een gunstig energielabel A of B is met 36% het hoogst onder koopwoningen. Particuliere huurwoningen scoren relatief slecht. 1 op de 5 van deze woningen (23%) is erg onzuinig en heeft label F of G. Van de koopwoningen en corporatiewoningen heeft slechts 10% zo'n slecht label. Hoewel het aandeel zuinige woningen gestaag stijgt is er de komende jaren nog veel inzet nodig om woningen (verder) te verduurzamen. Vooral oudere woningen hebben vaker een ongunstig energielabel dan nieuwere woningen (Stuart-Fox et al., 2019). Zo heeft ruim 40% van de woningen gebouwd voor 1959 label E, F of G. Huur- en koopwoningen met de laagste WOZ-waarde hebben veel vaker een slecht energielabel. Van de woningen met een WOZ-waarde van minder dan 150.000 euro heeft 29% label E, F of G.

1.3 NEDERLAND HAALT KLIMAATDOELEN NIET

Uit verschillende peilingen blijkt dat Nederlanders de klimaatcrisis als één van de meest urgente onderwerpen zien. Uit een peiling van I&O van augustus 2020 (Kanne en Van Engeland) blijkt bijvoorbeeld dat Nederlanders de klimaatcrisis, na de Coronacrisis en de Wooncrisis, zien als grootste vraagstuk van deze tijd. Uit een ander onderzoek van I&O uit dezelfde maand (Driessen et al., 2020) blijkt dat 70% van de Nederlanders zich zich veel of enige zorgen maakt over het klimaat. Slechts 6% maakt hier zich helemaal geen zorgen over. Het draagvlak voor klimaatbeleid is groot. Dit staat in schril contrast met wat er daadwerkelijk gebeurt: Nederland neemt te weinig en de verkeerde maatregelen waardoor klimaatdoelen niet worden behaald.

¹ In de meeste studies naar energiearmoede wordt aangenomen dat alle huishoudens die meer dan 10% van hun inkomen uitgeven aan de energierekening in energiearmoede leven. Sia rekent ook huishoudens mee die hun energieverbruik verlagen onder het niveau van een fatsoenlijke levensstandaard om kosten te besparen.

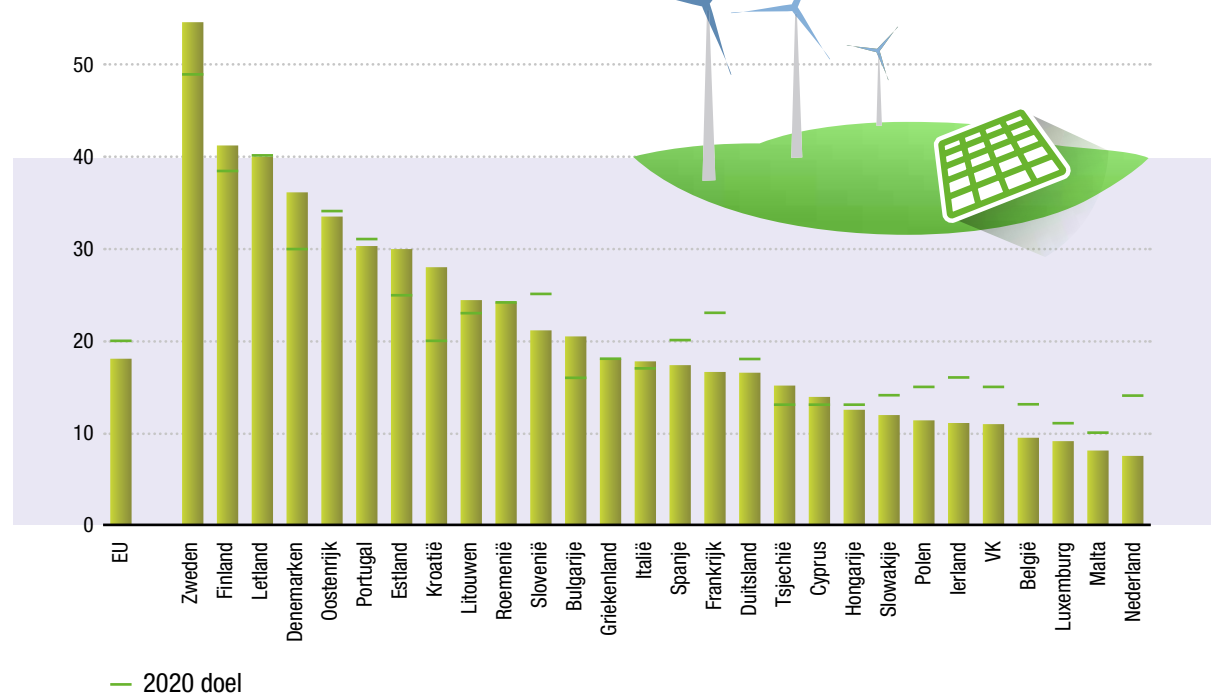
verbruik versus realiteit

Al 30 jaar lang stellen opeenvolgende regeringen doelen op om het aandeel duurzame energie te laten stijgen. Keer op keer werden die doelen vervolgens niet gehaald (grafiek, Okhuijsen, 2018). Zo sprak het kabinet in 2008 met bedrijven af dat in 2020 20% energie duurzaam moest zijn, in het energieakkoord van 2013 werd dat bijgesteld naar 14% duurzaam in 2020. Maar in 2018 wekte Nederland slechts 7,4 procent van zijn energie duurzaam op. Daarmee is Nederland het land in Europa dat de minste duurzame energie opwekt (Eurostat, figuur). We komen dit jaar waarschijnlijk uit op 11,4 procent duurzame energie zo becijfert PBL (Van Mersbergen, 2020). Omdat Nederland haar -zelf gestelde- doel niet haalt dreigen we een boete te krijgen van de Europese Commissie. Om die te ontlopen koopt het kabinet nu voor maximaal €200 miljoen aan Deense groene energie (Reijn, 2020). Het klimaat schiet hier niets mee op, het kost de samenleving wel geld

Aandeel schone energie binnen de EU lidstaten

2018, als percentage van het totaal energieverbruik

laagste inkomens juist relatief het meest betalen en het minst vervuilen. Wereldwijd stoot de rijkste 1% twee keer zoveel uit als de armste helft van de wereld bij elkaar (Karth, 2020). Ook in Nederland geldt: hoe hoger het inkomen hoe groter de uitstoot (Kanne, 2019)

Hoewel de belofte uit het klimaatakkoord was dat dat zou veranderen en woningen kostenneutraal verduurzaamd zouden worden komt ook dit in de knel. Juist mensen met de laagste inkomens dreigen in de problemen te komen. Zo waarschuwt Nibud dat 2 miljoen huiseigenaren geen geld hebben voor verduurzaming (Bos, 2020). Ook PBL trekt de conclusie dat zonder nieuw beleid het verduurzamen van financieel niet uit kan (Schilder en van der Staak, 2020). Ook voor sociale huurwoningen dreigen -met het huidige beleid- grote bedreigingen om klimaatdoelen te halen (Ministerie BZK, 2020). Vanaf 2024 ontstaan in verschillende regio's, vanaf 2028 hebben alle corporaties te weinig geld om te verduurzamen, te bouwen en de huren betaalbaar te houden. Een dreigend probleem voor huurders en kopers is de afbouw van de salderingsregeling en de postcodeoosregeling die het financieel minder aantrekkelijk maakt zonnepanelen te plaatsen. Uit onderzoek blijkt dat het voor woningbouwcorporaties straks niet meer rendabel is zonnepanelen te plaatsen (Schrama et al., 2020). Wanneer deze problemen niet worden aangepakt brengt dat klimaatdoelen nog verder buiten beeld.

Nederland doet te weinig en doet wat ze doet verkeerd. Hierdoor worden klimaatdoelen niet gehaald maar wordt wel de ongelijkheid vergroot. Nog steeds worden individuele oplossingen gepropageerd. "Een beter milieu begint bij jezelf". Maar om de klimaatdoelen te halen is het essentieel dat er collectieve maatregelen worden genomen.

Niet alleen het doel om meer duurzame energie op te wekken wordt niet gehaald, ook bij het behalen van andere klimaatdoelen loopt Nederland achter. Zo gaat ook het terugdringen van de CO₂-uitstoot veel te langzaam. In 2017 was de CO₂-uitstoot nog even hoog als in 1990 (CBS, 2019). Gedurende de Coronacrisis is de CO₂-uitstoot flink gedaald. Het PBL waarschuwt echter dat wanneer de overheid ervoor kiest om voor economisch herstel ook fossiele steun te geven de uitstoot uiteindelijk zelfs hoger kan uitkomen dan zonder corona het geval zou zijn geweest (Dafnomilis et al., 2020).

Hoe kan het dat Nederland haar klimaatdoelen keer op keer niet haalt? Eén van de belangrijkste oorzaken is dat de vervuiler niet betaalt. Het -zelfbenoemde groenste kabinet ooit- geeft nog steeds meer geld uit aan fossiele steun dan aan klimaatbeleid. Uit berekeningen van het kabinet zelf bedraagt deze steun voor gebruik van fossiele brandstoffen €4,5 miljard (Wiebes, 2020). De afgelopen jaren is er niet minder, maar juist steeds meer uitgegeven aan fossiele steun. De uitgaven aan klimaatbeleid bedragen volgens het regeerakkoord (Rutte et al., 2017) €4 miljard per jaar. In Nederland geldt nog steeds: hoe meer je vervuult, hoe minder je betaalt.

Ook het heilige geloof in de markt ondermijnt het klimaatbeleid. De regering weigert om harde reductiedoelen op te leggen, weigert om de vraag te reguleren (zie bijvoorbeeld de opkomst van al die megadacentra die de nieuwe opwek van duurzame stroom opslokken) en stuurt alleen met subsidies waar vooral de grote multinationals van profiteren. De markt is dus leidend zonder dat deze wordt gereguleerd.

Bij het debat over het klimaatakkoord werd een motie ingediend door de SP aangenomen om de lusten en lasten eerlijk te verdelen en huishoudens en het mkb niet op te laten draaien voor de kosten van de transitie in de industrie (Beckerman, et al., 2019). De praktijk is echter anders. De 12 grootste industriële uitstoters -waaronder Shell- zijn verantwoordelijk voor 65% van de industriële uitstoot in Nederland en 22% van de totale uitstoot van ons land (Wiskerke, 2020). Toch betalen ze maar 20% van het aandeel dat de industrie bijdraagt aan de klimaatbelasting (ODE). Huishoudens en MKB betalen het grootste deel van de rekening. Huishoudens zijn verantwoordelijk voor 20% van de uitstoot, maar betalen 33% van de rekening.

Niet alleen betalen huishoudens en MKB het grootste deel van de klimaatrekening, ze profiteren ook het minst van de klimaatsubsidies. Uit een rapport uit 2017 (Vergeer) blijkt dat ruim 70% van de klimaatbaten naar bedrijven gaat. Van het deel dat naar huishoudens gaat kwam 80% terecht bij de huishoudens met de hoogste inkomens. Terwijl de

2. ONZE ALTERNATIEVEN

2.1 COLLECTIEVE ZONNEPANELEN

Een groot deel van de daken die geschikt zijn voor zonnepanelen worden nu onbenut. In 2018 bleek dat slechts 4% van het potentieel benut was (Broersen et al., 2018). Tegelijkertijd is het kabinet voornemens om de salderingsregeling en de postcoderoosregeling, de regeling die zonnepanelen voor huurders en kopers aantrekkelijk moet maken, te versoberen. Hierdoor dreigt een gigantisch potentieel onbenut. De SP pleit voor het tegenovergestelde: leg zoveel mogelijk geschikte daken vol met collectieve zonnepanelen.

De SP heeft CE Delft (Scholten et al., 2020) gevraagd om een inschatting te maken van het potentieel van zonnepanelen op woonhuizen. Zij vergelijken hiervoor verschillende studies en komen uit op een geschat potentieel van tussen tussen de 19 en 35 TWh dat nu al jaarlijks opgewekt kan worden (Tabel). Voor koopwoningen zou dat tussen de 12 tot 20 TWh zijn en voor huurwoningen 7 tot 15 TWh. Huishoudens gebruiken nu ca 21 TWh aan stroom op jaarbasis. Dat betekent dat zelfs uitgaande van de minst gunstige studie 92% van wat huishoudens nu gebruiken met zonnepanelen op daken kan worden opgewekt. Maar de meeste studies laten zien dat met zonnepanelen meer of zelfs veel meer stroom opgewekt kan worden dan huishoudens nu gebruiken. Daar komt bij dat uit een nieuwe studie blijkt dat in 2050 zo'n 70 TWh zonnestroom per jaar kan worden geproduceerd op daken van woningen (Scholten et al., 2020). Aanvullend is er ook nog 12 TWh potentieel voor zonnestroomproductie op gevels van woningen. Zo dragen we bij aan het halen van klimaatdoelen en worden er banen gecreëerd. Volgens het CBS is de werkgelegenheid in de zonne-energie op dit moment goed voor 15.9000 arbeidsjaren en wordt nu 5,2 TWh opgewekt (CBS, 2020c). Een voorzichtige schatting zou zijn dat het toevoegen van 19 TWh aan zonnepanelen op daken van woningen kan zorgen voor 58.1000 arbeidsjaren. Voorzichtig omdat zon op dak arbeidsintensiever is dan zon op land. Het kabinet zelf rekent met een hoger potentieel aan banen en geeft aan dat elke 1000 MW aan zonnepanelen 9200 arbeidsjaren opleveren (Wiebes & Keijzer, 2020). Wij willen hier goede, vaste banen van maken.

Studie	Productie totaal (TWh/jaar)	Productie koopwoningen (TWh/jaar)	Productie huurwoningen (TWh/jaar)	Potentiële totale productie in verhouding tot verbruik door huishoudens
PBL en DNV GL (2014)	32	N/A	N/A	145%
Holland Solar (2015)	34,8	19,7	15,1	166%
Deloitte (2018)	22	N/A	N/A	105%
CE Delft (2020)	19,4*	12,3	6,8	92%
TKI Urban Energy en Generation.Energy (in afronding), voor situatie 2050	70	N/A	N/A	333%

*0,2 TWh eigendom onbekend
Tabel. Potentiële productie van zonnepanelen op woningdaken.

Want, de SP stelt niet alleen voor om zoveel mogelijk geschikte daken vol te leggen met zonnepanelen, maar ook om te zorgen dat gemeenten dit publiek kunnen maken. In verschillende landen gebeurt dit al (Kishimoto et al., 2017). In 2017 was in 284 kleine en grote Duitse gemeenten de privatisering van de energievoorziening teruggedraaid en waren nieuwe publieke energiediensten opgezet (Becker, 2017). In Hamburg dwongen bewoners bijvoorbeeld via een referendum af dat de stad haar energienet en opwekking weer publiek zou maken. Het zorgde voor meer banen, een lagere energierekening en meer duurzame opwek. Ook in Engeland zetten verschillende gemeenten weer een publieke energievoorziening op. Zo zet London om tegelijkertijd energiearmoede en uitstoot tegen te gaan het programma ‘Energy for Londoners’ op (Khan, 2018). Onderdeel daarvan is het op grote schaal installeren van zonnepanelen op woningen en andere daken zoals die van scholen en buurthuizen.

Er zijn meerdere redenen dat deze overheden privatiseringen terugdraaien (Kishimoto et al., 2017). Zo heeft privatisering vaak niet geleid tot de beloofde kostendaling nog tot hogere kwaliteit, of de voordelen wegen niet op tegen de nadelen zoals bijvoorbeeld verslechtering van de arbeidsomstandigheden voor de werknemers. Om tegelijkertijd snel over te kunnen schakelen op duurzame energie én te zorgen dat de energierekening is volgens velen niet de markt maar de overheid de oplossing. Ook geeft het democratische zeggenschap terug. De opbrengsten worden in de vele Europese voorbeelden weer geïnvesteerd in de gemeenschappen.

Het oprichten van gemeentelijke energievoorzieningen biedt vele voordelen. Naast de bovengenoemde voordelen zoals tempo, zeggenschap en gemak voor huishoudens, goede vaste banen, kostenvoordelen en een lagere energierekening ook nog andere voordelen. Wanneer dit planmatig wordt aangepakt kunnen gelijktijdig ook capaciteitsproblemen op het net worden aangepakt. Om te zorgen dat er ook voldoende stroom is wanneer de zon niet schijnt kan geïnvesteerd worden in collectieve opslag. Waar in bijvoorbeeld Duitsland al veel stroom uit zonnepanelen van huishoudens wordt opgeslagen in batterijen en accu’s loopt Nederland hierop achter (Hockenos, 2019). Collectieve panelen bieden schaalvoordelen waardoor ook opslag goedkoper wordt. Ook kunnen de panelen collectief worden verzekerd.

Uiteraard is het zaak ook alle nieuwbouwwoningen, zowel koop als huur, direct te voorzien van zonnepanelen.

2.2 MASTERPLAN ISOLATIE EN WONINGVERBETERING

De SP heeft al meermalen het voorstel gedaan om te komen tot een Nationaal Isolatie Programma en zo snel mogelijk zoveel mogelijk woningen zo goed mogelijk te isoleren en te verbeteren. Inmiddels krijgt dit voorstel meer en meer steun. Zo stelt de voorzitter van de klimaattafel gebouwde omgeving -Van Poelgeest (2020)- dat het nodig is meer in te zetten op isolatie en hybride warmtepompen. Juist door niet alleen in te zetten op het helemaal van gas afhalen van woningen in een beperkt aantal wijken maar daarnaast ook zoveel mogelijk woningen te isoleren kan veel klimaatwinst worden geboekt.

Milieudefensie heeft CE Delft opdracht gegeven een warmtefonds voor woningisolatie laten doorrekenen (Rooijers et al., 2020). Zij zetten in op de isolatie van 1,5 miljoen woningen tot 2030. Het voorstel van Milieudefensie zorgt ervoor dat in tegenstelling tot voorstellen van het kabinet, dat er geen drempels zijn om deel te nemen, en richt zich met name op lage inkomens die er bij dit voorstel er niet op achteruit gaan als ze hun woning isoleren. In totaal levert het een extra reductie van 1,6 Mton broeikasgassen op. Dit levert ook nog eens 33.000 tot 60.000 extra banen (fte) op over de gehele periode van 30 jaar (Rooijers et al., 2020). Bovendien zorgt dit voorstel dat het comfort van de woningen verbetert, bijvoorbeeld doordat tocht en vochtproblemen kunnen worden opgelost en het binnenklimaat in de woning aangenamer wordt.

De SP neemt dit voorstel over met enkele aanpassingen. Bij het voorstel van Milieudefensie moeten ook mensen met een laag inkomen een lening afsluiten. Het NIBUD en VEH waarschuwen dat mensen met een laag inkomen dwingen om te lenen onverstandig is (Van de Velde en Vliegenthart, 2020). Zij stellen dat onderzoek uitwijst dat de impact van financiële problemen en schulden groot is.

In Engeland laten ze zien dat verduurzaming ook kan zonder dat bewoners ervoor hoeven te lenen (Government UK, 2020). Mensen met een laag inkomen krijgen tot £10.000 (€11.000) om hun woning te verduurzamen. Mensen met een gemiddeld of hoger inkomen krijgen 2/3e van de kosten vergoed en betalen maximaal £5.000 zelf. Het nadeel van dit systeem is dat het geheel is gericht op individuele acties van woningbezitters en het vastloopt bij een gebrek aan installateurs.

De SP stelt een combinatie van het voorstel van Milieudefensie en het Britse voorbeeld voor. Isoleer 1,5 miljoen huur en koopwoningen tot 2030. Naast een individueel spoor moet er een collectief spoor zijn waarbij gericht eerst woningen met schimmel en vochtproblemen worden aangepakt en verbeterd. Zorg dat er geen verplichte leningen voor nodig zijn door voor lage inkomens de kosten geheel te dekken en voor middeninkomens een deel van de kosten.

2.3 AANPAK ENERGIEARMOEDE

Met onze voorstellen voor collectieve zonnepanelen op alle geschikte daken en een Nationaal Isolatie Programma kiezen we voor collectieve oplossingen voor de klimaatcrisis die tegelijkertijd zorgen dat de ongelijkheid kleiner wordt. Beide voorstellen zorgen ervoor dat de energierekening van huishoudens daalt en dat we energiearmoede voorkomen en aanpakken.

Tegelijkertijd denken wij dat er meer nodig is tegen energiearmoede. Wij willen een rechtvaardige energierekening. De huidige belastingen op energie zorgen ervoor dat hoe meer je verbruikt, hoe goedkoper het wordt. Huishoudens betalen in 2020 68 keer zoveel klimaatbelasting (ODE) per Kwh dan de grootste verbruikers van stroom (Belastingdienst, 2020). De energiebelasting is zelfs 178 keer zo hoog -per kWh- voor huishoudens als voor bedrijven. En dat is nog zonder de vrijstellingen die veel de grootste verbruikers krijgen. We maken deze belastingen rechtvaardiger zodat de energierekening voor huishoudens daalt.

Voor huurders in onzuinige woningen zal de energierekening de komende jaren hard stijgen zonder dat ze daar zelf veel tegen kunnen doen. Huurders zouden via hun verhuurder -en als die niet meewerkt- via de huurcommissie het recht moeten krijgen verduurzamingsmaatregelen af te dwingen. De huren van woningen die niet worden verduurzaamd maar wel onzuinig zijn (labels E, F en G en op termijn voor C en D) moeten worden verlaagd of bevroren (De Groot, 2019). Op die manier voorkomen we dat mensen in energiearmoede komen en geven verhuurders een prikkel om te verduurzamen.

Het liberaliseren van de energievoorziening heeft geleid tot een vechtmarkt. De SP wil de energievoorziening weer publiek maken. Tot die tijd willen wij maatregelen nemen om de markt in te perken. Veel energiebedrijven zijn constant op zoek naar nieuwe klanten en niet zelden krijgen huishoudens een voor hun onvoordelig contract aangesmeerd. Nu het kabinet de colportage via de telefoon aan banden heeft gelegd verplaatst deze zich naar colportage aan de deur. Ook hierin moet ingegrepen worden zodat huishoudens niet vast komen te zitten aan te dure contracten. Bovendien moeten huishoudens worden beschermd tegen faillissementen van energiebedrijven. De afgelopen jaren gingen meerdere energiebedrijven failliet en werden huishoudens de dupe. Er moet een collectieve verzekering komen die huishoudens hiertegen beschermt.

We geven de gemeenten de mogelijkheid weer een lokale publieke energievoorziening op te zetten. Bovendien willen we het mogelijk maken dat gemeenten collectief duurzame energie gaan inkopen. Nu gebeurt dat bijvoorbeeld ook met zorgverzekeringen. Door collectieve inkoop kan de energierekening van huishoudens met lage inkomens naar beneden.

3. FINANCIËN

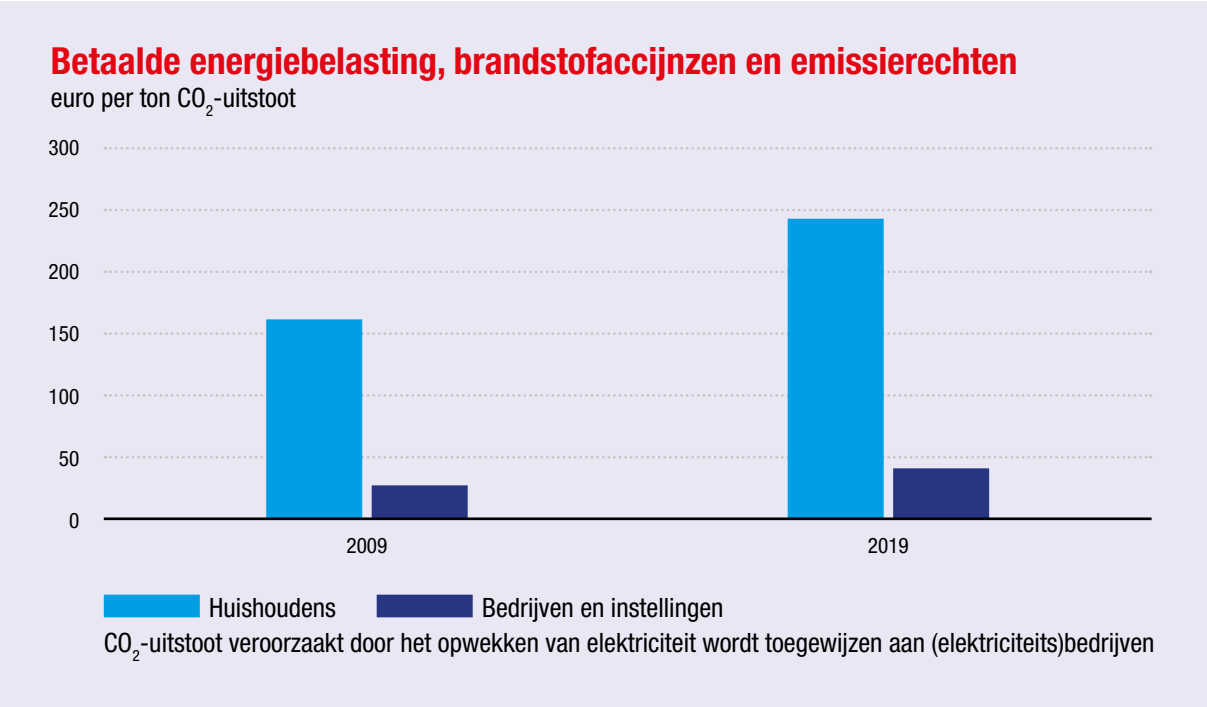
3.1 EERLIJKE KLIMAATBELASTINGEN

Het draagvlak voor rechtvaardig klimaatbeleid is groot. 91% van de Nederlanders vindt met ons dat grote vervuilende bedrijven gaan betalen voor hun vervuiling (Driessen et al., 2020). De situatie is nu echter omgekeerd; de grootste vervuilers profiteren in plaats van dat ze betalen (Wiskerke, 2020). Per ton CO₂-uitstoot betalen bedrijven €44 en huishoudens €243 (CBS, 2020b, figuur).

Wij stellen voor om de klimaatrekening eerlijker te verdelen. Dat doen we allereerst door de ODE, de opslag duurzame energie die we allemaal via de energierekening betalen, voor huishoudens en MKB te verlagen en voor grote verbruikers te verhogen. In ons voorstel laten we 50% van de ODE betalen door de zware industrie (Beckerman & Alkaya, 2020). Hiermee gaan huishoudens ca 45 % minder betalen. Gemiddeld betalen huishoudens €281 aan ODE (Woldring, 2021). Ons voorstel levert huishoudens gemiddeld €126 voordeel op. Huishoudens met een slecht geïsoleerde woning gaan er het meest op vooruit.

We bouwen de steun aan fossiele energie en de vrijstellingen voor energiebelasting van grootverbruikers af. Dit levert per jaar €371 miljoen op. Ook schaffen we de verhuurdersheffing af. Zie voor een overzicht de tabel onder Beslispunten (verder: Tabel).

Met dit pakket aan maatregelen zorgen we dat de klimaatlasten rechtvaardig verdeeld worden.

3.2 OPBRENGSTEN EERLIJK DELEN

Niet alleen de klimaatlasten moeten we eerlijk delen, ook de lusten moeten eerlijk verdeeld worden. Nu profiteren vooral bedrijven en mensen met hogere inkomens, met onze voorstellen zorgen we dat huishoudens met een laag en gemiddeld inkomen mee gaan profiteren.

We vormen een klimaatrechtvaardigheidsfonds gevuld met een deel (Tabel) van de opbrengsten van de ODE-heffing, de vrijvallende middelen door te stoppen met fossiele steun, een deel van de middelen uit het nationaal investeringsfonds en de middelen die in het klimaatakkoord beschikbaar zijn voor de gebouwde omgeving voor het verbeteren en verduurzamen van woningen en het plaatsen van collectieve zonnepanelen. Ook kan uit dit fonds worden bijgedragen aan energiezuinige nieuwbouw. De verhuurderheffing wordt afgeschaft, een deel van de opbrengsten reserveren we voor het bevroren en verlagen van de huren waaronder die van slecht geïsoleerde woningen, ook wordt geld ingezet voor het verbeteren en verduurzamen van die woningen en voor de bouw van energiezuinige nieuwe sociale huurwoningen.

4. CONCLUSIE

‘Na jaren recyclen, CO₂ compenseren en gloeilampen vervangen is duidelijk dat individuele actie nooit een toereikend antwoord op de klimaatcrisis zal zijn. Klimaatverandering is een collectief probleem en vraagt om collectieve actie’. Het zijn woorden van de bekende klimaatactivist Naomi Klein. Ook stelt zij: ‘Klimaat-verandering aanpakken is een kans om andere sociale, economische en politieke kwesties aan te pakken.’ Met dit plan geven we daar invulling aan.

ONZE VOORSTELLEN

Wij stellen voor om collectieve zonnepanelen op daken van woningen te leggen. Hiermee wekken we bijna evenveel of waarschijnlijker (veel) meer duurzame stroom op dan huishoudens nu gebruiken (Scholten et al., 2020). Daarnaast pleiten wij voor een Nationaal Isolatie Programma waarmee we woningen verduurzamen en verbeteren. Aanvullend stellen we voor om huurders het recht te geven om verduurzamingsmaatregelen af te dwingen. De huren van onzuinige woningen worden bevroren of verlaagd. Naast het oprichten van publieke energievoorzieningen beperken we de macht van bestaande energiebedrijven en beschermen huishoudens.

Deze plannen betalen we door de klimaatbelastingen eerlijk te maken en de fossiele steun af te bouwen. Grote vervuilers gaan meer betalen, huishoudens en MKB minder. Tevens schaffen we de verhuurderheffing af en zetten die om in een investeringsverplichting waarmee de bouw van nieuwe zuinige woningen, het verbeteren en verduurzamen van woningen en het verlagen van de huren moeten worden betaald.

Voordelen

Deze combinatie van voorstellen hebben vele voordelen. De afgelopen jaren ging 80% van het klimaatgeld voor huishoudens naar de mensen met de hoogste inkomens. Met dit plan draaien we dat om. We investeren fors meer in klimaatbeleid voor huishoudens én zorgen dat juist de mensen met een laag en gemiddeld inkomen daarvan profiteren. Met collectieve zonnepanelen op alle geschikte daken zorgen we niet alleen dat Nederland meer duurzame energie gaat opwekken maar zorgen we er ook voor dat die energie voor huishoudens is en de energierekening daalt. Ook met het verduurzamen van woningen verlagen we de energierekening voor huishoudens. Bovendien zorgt het ervoor dat mensen een prettiger huis hebben. Door te beginnen bij de slechtste woningen -zoals woningen met schimmel en vochtproblemen- zorgen we er ook voor dat woningen gezonder worden.

Met dit plan creëren we tienduizenden vaste, groene, banen. Met het Nationaal Isolatie Programma kunnen 33.000 tot 60.000 extra banen (fte) over de gehele periode van 30 jaar worden gecreëerd (Rooijers et al., 2020). Ook met collectieve zonnepanelen zorgen we voor extra werkgelegenheid.

Volgens het CBS is de werkgelegenheid in de zonne-energie op dit moment goed voor 15.9000 arbeidsjaren en wordt nu 5,2 TWh opgewekt (CBS, 2020c). Een voorzichtige schatting zou zijn dat het toevoegen van 19 TWh aan zonnepanelen op daken van woningen kan zorgen voor 58.1000 arbeidsjaren.

Door de zonnepanelen publiek te maken en huurders meer macht te geven democratiseren we het klimaatbeleid. Alle maatregelen tezamen zorgen ervoor dat de energierekening van huishoudens daalt en energiearmoede wordt hiermee voorkomen of opgelost. Door de maatregelen allereerst te richten op mensen met een laag en gemiddeld inkomen zorgen we dat de ongelijkheid daalt. Bovendien zorgen we dat vervuilers meer gaan betalen en naast huishoudens ook het MKB minder waardoor het klimaatbeleid rechtvaardiger wordt. Juist voor deze maatregelen bestaat groot draagvlak onder huishoudens waardoor er meer tempo gemaakt kan worden met het halen van klimaatdoelen.

Tot slot

De klimaatcrisis kunnen we alleen oplossen als we gelijktijdig de ongelijkheid aanpakken, zo concluderen wetenschappers in Nature (Rogelj et al., 2018). Tot nu toe doet Nederland precies het tegenovergestelde waardoor klimaatdoelen niet worden gehaald en de energiearmoede stijgt. Het is hoog tijd voor rechtvaardig klimaatbeleid en goedkope duurzame energie voor iedereen.

BESLISPUNTEN

Voorstel	Kosten (per jaar)
Collectieve zonnepanelen	700 miljoen
Verbeteren en isoleren van woningen	2 miljard
Verlagen energierekening huishoudens en MKB, verhogen energierekening grote verbruikers	0 (huishoudens betalen 45 procent minder ODE, de grootste verbruikers gaan dit extra betalen)
Huren slecht geïsoleerde woningen verlagen en bevroren	500 miljoen (totaal voor huurverlaging en bevrozing)
Meer zeggenschap voor huurders om verduurzaming af te dwingen	Nvt
Aanpak colportage door energiebedrijven	Nvt
Waarborgfonds faillissement energiebedrijven	5 miljoen
Collectieve inkoop duurzame energie door gemeenten	Nvt
Totaal	3,2 miljard

Klimaatrechtvaardigheidsfonds	Opbrengsten
Deel opbrengst ODE naar huishoudens	530-640 miljoen tussen 2021 en 2025
Nationaal investeringsprogramma	1 miljard
Afbouw fossiele steun	371 miljoen
Afschaffen verhuurderheffing	1,5 miljard
Middelen klimaatakkoord gebouwde omgeving	30-80 miljoen
Totaal	3,4-3,5 miljard miljard

LITERATUUR

Becker, s., 2017: Our City, Our Grid: The energy remunicipalisation trend in Germany. In: Kishimoto, S., Petitjean, O., en L. Steinfort. 2017: Reclaiming Public Services: How cities and citizens are turning back privatisation. TNI.
<https://www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services>

Beckerman, S., Kaver, J., Asscher, L., Van Raan, L., Van Otterloo, G.J., Yesilgöz-Zegerius, D., Segers, G.J., Jetten, R., en C. Stoffer., 2019: Motie van het lid Beckerman c.s. over huishoudens en mkb niet laten opdraaien voor de transitie in de industrie. Tweede Kamer.
<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019Z14334&did=2019D29407>

Beckerman, S., en M. Alkaya., 2020: Amendement van de leden Beckerman en Alkaya over een eerlijke verdeling van de ODE-tarieven.
<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/amendementen/detail?id=2020Z19629&did=2020D42254>

Belastingdienst, 2020: Tabellen tarieven milieubelastingen.
https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belastingdienst/zakelijk/overige_belastingen/belastingen_op_milieugrondslag/tarieven_milieubelastingen/tabellen_tarieven_milieubelastingen

Bos, J., Verberk, M., & M. Warnaar, 2020: Kunnen woningeigenaren energie-investeringen betalen? Nibud.
<https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Nibud-rapport-Kunnen-woningeigenaren-energie-investeringen-betalen.pdf>

Broersen, S., Van den Berg, N., Van Deutekom, C., Van Erk, R., Hompes, M., Lijding, K., Ogura, 2018: State of the State-onderzoek. Zonnepanelen kunnen de helft van de Nederlandse elektriciteitsbehoefte opwekken. Deloitte.
<https://www2.deloitte.com/nl/nl/pages/data-analytics/articles/zonnepanelen.html>

CBS, 2019: CO₂-uitstoot in 2017 gelijk aan die in 1990.
<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/37/co2-uitstoot-in-2017-gelijk-aan-die-in-1990>

CBS, 2020a: Energierekening 170 euro lager.
<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/10/energierekening-170-euro-lager>

CBS, 2020b: Milieubelastingen vormen kleiner deel belastingopbrengsten.
<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/46/milieubelastingen-vormen-kleiner-deel-belastingopbrengsten>

CBS, 2020c: Investeren in energie levert bijna 100 duizend banen op.
<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/44/investeren-in-energie-levert-bijna-100-duizend-banen-op>

Dafnomilis, I., Den Elzen, M., Van Soest, H., Hans, F., Kuramochi, T., en N. Höhne, 2020: Exploring the impact of the COVID-19 pandemic on global emission projections. Assessment of green versus non-green recovery.
<https://www.pbl.nl/en/publications/exploring-the-impact-of-covid-19-pandemic-on-global-emission-projections>

De Groot, N, 2019: Particuliere huurwoning vaak slecht geïsoleerd: ‘Bevries de huurprij’s’. AD.
<https://www.ad.nl/economie/particuliere-huurwoning-vaak-slecht-geisoleerd-bevries-de-huurprij's-aace4e92/>

Driessen, M., Van Engeland, W., & P. Kanne, 2020: Meerderheid wil vasthouden aan CO₂-belasting voor grote vervuulende bedrijven.
<https://milieudefensie.nl/actueel/peiling-klimaat economie>

EUROSTAT, 2020: Energy prices in 2019 Household energy prices in the EU increased compared with 2018.
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10826603/8-07052020-AP-EN.pdf/2c418ef5-7307-5217-43a6-4bd063bf7f44>

Government UK, 2020: Green Homes Grant: make energy improvements to your home.
<https://www.gov.uk/guidance/apply-for-the-green-homes-grant-scheme>

Hebbink, G., Berkvens, L., Bun, M., Kerkhoff, H. van., Koistinen, J., Schotten, G., en A. Stokman., 2018: De prijs van transitie een analyse van de economische gevolgen van CO₂-belasting. DNB.
https://www.dnb.nl/binaries/De%20prijs%20van%20transitie_tcm46-379780.pdf?2018103009

Hockenos, P., 2019: In Germany, consumers are embracing a shift to home batteries. Yale.
<https://e360.yale.edu/features/in-germany-consumers-embrace-a-shift-to-home-batteries>

Kanne, P., 2020: Duurzaam denken is nog niet duurzaam doen. I&O.
https://www.ioresearch.nl/actueel/duurzaam-denken-is-nog-niet-duurzaam-doen/#.XH_RS7fT6Uk

Kanne, P., & W. Van Engeland, 2020: Onderzoek woningmarkt, huren en huurverhoging. I&O.
https://www.sp.nl/sites/default/files/rapport_-_onderzoek_woningmarkt_huren_en_huurverhoging.pdf

Khan, S., 2018: Energy for Londoners.
<https://www.london.gov.uk/what-we-do/environment/energy>

Kishimoto, S., Petitjean, O., en L. Steinfert. 2017: Reclaiming Public Services: How cities and citizens are turning back privatisation. TNI.
<https://www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services>

Klimaatakkoord, 2020: Wordt mijn energierekening hoger als de belasting op gas omhoog gaat?
<https://www.klimaatakkoord.nl/gebouwde-omgeving/vraag-en-antwoord/energiebelasting-en-energierekening>

Kartha, S., Kemp-Benedict, E., Ghosh, E., en A. Nazareth, 2020: The carbon inequality era. An assessment of the global distribution of consumption emissions among individuals from 1990 to 2015 and beyond. Oxfam-Novib.
<https://www.oxfamnovib.nl/persberichten/co2-uitstoot-rijkste-1-is-meer-dan-het-dubbele-van-uitstoot-armste-helft-wereldbevolking>

Ministerie Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2020: Opgaven en middelen corporatiesector.
<https://www.woningmarktbeleid.nl/documenten/publicaties/2020/07/03/hoofdrapport-opgaven-en-middelen-woningcorporaties>

Okhuijsen., S., 2018: Doelstelling voorgestelde klimaatwet in perspectief. Sargasso.
<https://sargasso.nl/doelstelling-voorgestelde-klimaatwet-in-perspectief/>

Reijn, G., 2020: Om boete te voorkomen koopt Wiebes voor 200 miljoen aan duurzame energie in. Volkskrant.
<https://www.volkskrant.nl/economie/om-boete-te-voorkomen-koopt-wiebes-voor-200-miljoen-aan-duurzame-energie-in~ba76762e/>

Rogelj, J., Popp, A., Calvin, K.V., Luderer, G., Emmerling, J., Gernaat, D., Fujimori, S., Streffer, J., Hasegawa, T., Marangoni, G., Krey, V., Kriegler, E., Riahi, K., Van Vuuren, D.P., Doelman, J., Drouet, L., Edmonds, J., Fricko, O., Harmsen, M., Havlík, P., Humpenöder, F., Stehfest, E., en M. Mavoni, 2018: Scenarios towards limiting global mean temperature increase below 1.5 °C. Nature climate change.
<https://www.nature.com/articles/s41558-018-0091-3>

Rooijers, F., Bachaus, A., Hoen, A., Koster, E., Odegard, I., Teng, M., Blom, M., Vergeer, R., en J. Faber. 2020: Voorstellen voor de klimaat economie. Doorrekening voor Milieudefensie. CE Delft.
<https://www.ce.nl/publicaties/2498/voorstellen-voor-de-klimaat economie-doorrekening-voor-milieudefensie>

Rutte, M., Van Haersma Buma, S., Pechtold, A., en G.J. Segers., 2017: Vertrouwen in de toekomst.
<https://www.kabinetsformatie2017.nl/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-vertrouwen-in-de-toekomst>

Schellekens, J., Oei, A., & R. Haffner, 2019: De financiële gevolgen van de warmtetransitie. Een onderzoek naar de investeringsuitdaging, effecten op energie-betaalbaarheid en het potentieel van (nieuwe) financieringsvormen. Ecorys.
<https://www.ecorys.com/nl/netherlands/latest-news/ecorys-brengt-financiele-gevolgen-van-de-warmtetransitie-kaart>

SCP, 2018: De sociale staat van Nederland.
<https://digitaal.scp.nl/ssn2018/>

Schilder, F., en M. Van der Staak, 2020: Woonlastenneutraal koopwoningen verduurzamen. Verkenning van de effecten van beleids- en financieringsinstrumenten.
<https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-woonlastenneutraal-koopwoningen-verduurzamen-4152.pdf>

Scholten, T., De Vries, J., en M. Korteland, 2020: Zon op Dak. Ce Delft.
[Link wanneer gepubliceerd](#)

Schrama, P., Nawroth, M., Roelse, B., en W. Van Den Wildenberg., 2020: Businesscase PV: van stimulerend, via onrendabel naar rendabel. Onderzoek naar de businesscases voor zonnepanelen in de corporatiesector. Fakton Energy.
<https://aedescms.getbynder.com/m/31f2b4546efaa259/original/Onderzoek-naar-de-businesscases-voor-zonnepanelen-in-de-corporatiesector-oktober-2020.pdf>

Sia partners, 2017: 1 million Dutch households affected by energy poverty.
<https://www.sia-partners.com/en/news-and-publications/from-our-experts/1-million-dutch-households-affected-energy-poverty>

Stuart-Fox, M., Kleinepier, T., & K. Gopal, 2019: Energie besparen in de woningvoorraad: inzichten uit de Energiemodule WoON 2018 Uitgevoerd in opdracht van Ministerie Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Abf-research.
<https://www.abfresearch.nl/publicaties/nieuw-onderzoek-naar-de-energiezuinigheid-van-woningen-en-huishoudens/>

Ten Teije, S., 10-10-2019: Een op de drie kinderen woont in een ongezond huis. AD.
<https://www.ad.nl/wonen/een-op-de-drie-kinderen-woont-in-een-ongezond-huis-br-br-aobe5e9a/>

Van de Velde, C., en A. Vliegthart, 2020: Laat onbemiddelde huiseigenaren niet in de kou staan. NRC.
<https://www.nrc.nl/nieuws/2020/10/13/laat-onbemiddelde-huiseigenaren-niet-in-de-kou-staan-a4015754>

Van Ginkel, J., Habets, T., Van Der Heyden, I., Van den Hout, K., Janssen, J., Van Overveld, A., Samson, R.A., Van Strien, R., & N.E. Van Brederode., 2012: GGD-richtlijn medische milieukunde Schimmel- en vochtproblemen in woningen. RIVM.
<https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/609300022.pdf>

Van Mersbergen, C., 2020: Nederland bungelt in Europa helemaal onderaan op het gebied van duurzame energie. AD.
<https://www.ad.nl/binnenland/nederland-bungelt-in-europa-helemaal-onderaan-op-het-gebied-van-duurzame-energie-ad201a8e/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

Van Poelgeest, M., 2020: Reflectie op een jaar Klimaatakkoord GO. Klimatakkoord.
<https://www.klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2020/09/17/reflectie-op-een-jaar-klimaatakkoord-go>

Vergeer, R., 2017: Wie profiteert van het klimaatbeleid? Verdeling van subsidies en belastingkortingen. CE Delft.
https://milieudefensie.nl/actueel/rechtvaardigheid_en_inkomenseffecten_van_het_klimaatbeleid.pdf

WHO (2009). WHO guidelines for indoor air quality: dampness and mould. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen.
<https://www.who.int/airpollution/guidelines/dampness-mould/en/>

Wiebes, E., 2020: Financiële prikkels voor fossiele brandstoffen in Nederland. Kamerbrief.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/09/14/kamerbrief-over-financiele-prikkels-voor-fossiele-brandstoffen-in-nederland>

Wiebes, E., & M. Keijzer, 2020: Beantwoording Kamervragen begroting EZK 2021. Kamerbrief.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/29/antwoorden-op-kamervragen-begroting-ezk-2021>

Wiskerke, W., 2020: Wob: Minister Wiebes lost belofte niet in, vooral mkb betaalt voor vergroening van de grootste vervuilers in de industrie. Milieudefensie.
<https://milieudefensie.nl/actueel/wob-onderzoek-mkb-betaalt-vergroening-zware-industrie>

Woldring, B., 2021: Energiebelasting op energieverbruik.
<https://www.gaslicht.com/energie-informatie/energiebelasting>

WoON 2018: Ruimte voor wonen: de resultaten van het WoON2018.
[https://www.woononderzoek.nl/document/Ruimte-voor-wonen--de-resultaten-van-het-WoON2018-\(interactief\)-/174](https://www.woononderzoek.nl/document/Ruimte-voor-wonen--de-resultaten-van-het-WoON2018-(interactief)-/174)

